

A expresión cantada da Nación: **historia do Himno Galego**

Eduardo Pondal

Agás a Gran-Bretaña e Francia, que contaban con himnos anteriores ao século XIX, é nesta centuria cando a maioría das nacións europeas crean, difunden e oficializan un himno nacional (Dinamarca 1840, Italia 1846, Austria 1847, Grecia 1864, Noruega 1864 etc.).

MANUEL FERREIRO FERNÁNDEZ

Licenciado e Doutor en Filoloxía

Galego-Portuguesa pola Universidade de Santiago de Compostela.

Catedrático de Filoloxía Galega e Portuguesa na Facultade de Filoloxía da Universidade da Coruña. É autor de numerosos libros, relatorios, artigos e colaboracións en congresos, revistas e publicacións especializadas

Casa natal de Pondal en Pontecesos.

Representación do escudo de Galiza na obra *Descrición de España y de las costas y puertos de España* de Pedro Teixeira no 1634

SOBRE O HIMNO E OS HIMNOS. Galiza non foi allea a este movemento de creación e consolidación de elementos simbólicos identificadores (himno, bandeira e escudo), porque a partir de 1880 xa se rexistran numerosas propostas de creación dun himno nacional derivadas do sentimento de necesidade dun símbolo que nos identificase colectivamente como nación e nas relacións cos outros pobos. É así que unha primeira e explícita proposta hímnica aparece con motivo da Exposición Rexional celebrada en Pontevedra en 1880, coa convocatoria dun premio para un “Himno á Galicia en dialecto del país”, que foi gañado polo texto de Andrés Muruais (con música de Felipe Paz Carvajal). Após esta primeira proposta, irán aparecendo progresivamente outras de maior ou menor transcendencia e/ou difusión, para alén da finalmente consolidada de Eduardo Pondal e Pascual Veiga, a partir do Certame Musical de 1990. Deste xeito, pódense lembrar, entre outras, propostas importantes, finalmente fracasadas, en 1880 (texto de Manuel Barros, música de Ricardo Pérez Camino), 1886 (texto de Ramón Armada Teixeira, música de Felipe Pereira), 1893 (texto de Galo Salinas, música de Varela Silvari), 1911 (texto de Alfredo Brañas, música de Luís Taibo García) ou 1913 (texto de Ramón Cabanillas, música de Adolfo Campos López)¹.

De todas estas, esquecendo outras de menor relevo, só dúas foron verdadeiramente importantes por te-

ren certa difusión e aceptación popular: o himno de Alfredo Brañas / Taibo García, porque conviviu algún tempo co pondaliano en actos das Irmandades, sendo adoptado máis tarde como oficial polas Mocidades Galeguistas; e o texto de “Acción Galega” de Ramón Cabanillas, que foi adoptado como himno no seo do importante movemento agrarista que se desenvolveu nas primeiras décadas do século XX.

HISTORIA DO HIMNO GALEGO. O Himno Galego nace, como algunhas das propostas anteriores, a partir dun certame: con data de 22 de maio de 1890, o Orfeón Coruñés nº 4, dirixido por Pascual Veiga, músico de recoñecida traxectoria nacionalista, convoca un Certame Musical na Coruña², que presenta un apartado de composición, con un premio á mellor “marcha regional galega” escrita para orfeón sobre o texto *Os Pinos* de Pondal:

“Una valiosa *Pluma de oro*, concedida por el Ilustrísimo Sr. D. Eduardo Vincenti, Director general de Administración y Fomento del Ministerio de Ultramar, al autor de la mejor **Marcha Regional Gallega**, escrita también para orfeón, sobre las dos primeras octavas de la letra consignada á continuación de este programa, original del ilustre vate don Eduardo Pondal, quedando las restantes para repetir la música, de dos en dos, y la novena como final de la composición, entendiéndose que ésta no podrá exceder de 32 compases de compásillo, sin comprender dicho final”.

Efectivamente, para a “Marcha Rexional Galega”, Pascual Veiga pensou na figura máis sobranceira, na altura de 1890, do mundo da creación poética galega, Eduardo Pondal, a quen lle encarga a elaboración dun texto “con obxecto de que, a maneira da Marcha Real, Marsellesa, etc., sexa cantado en toda a Galiza co entusiasmo que desperta no ánimo o Sentimento da patria”. Coa desaparición

Eduardo Pondal,
 creador dunha
 poderosa mitoloxía
 poética galega,
 representaba o canto
 épico a través dunha
 obra en que glosa as
 orixes míticas da patria

de Rosalía en 1885 e co afastamento físico de Curros, que traballa durante longos períodos en Madrid, antes da súa marcha á Habana en 1894, a única escolla posíbel a esta altura na Galiza literaria e cultural para a elaboración dun texto hímnico só podía ser a do Bardo bergantiñán, inscrito politicamente no movemento democrático e protonacionalista desde 1856, ano do Banquete de Conxo. Eduardo Pondal, creador dunha poderosa mitoloxía poética galega, representaba o canto épico a través dunha obra en que glosa as orixes míticas da patria (por medio do celtismo con base no mito de Breogán, o creador en primeira instancia da nación), en que canta as súas contendas e as súas glorias, e que representa a voz da terra, coa asunción dunha misión bárdica que levou ás súas últimas consecuencias na creación poética. Na súa poesía, ademais, maniféstase atento aos movementos nacionais de liberación que se producían en Europa, con alusións aos patriotas gregos e irlandeses e con referencias poéticas a Serbia ou Polonia, entre outras, nacións inmersas en procesos libertadores, sen esquecer Cataluña, invocada directamente a través da citación dun verso do seu himno (*Bon cop de falç!*).

Celebrado o Certame en agosto de 1890, o concurso, xulgado por un xurado internacional, foi gañado por Ivo Gotós, músico militar catalán, cuxa partitura hímnica non foi finalmente interpretada como acto derradeiro do evento; mais tampouco se interpretou a partitura do Himno que Pascual Veiga xa tiña preparada para a eventualidade de o concurso ficar deserto.

Esquecida a música gañadora, así as restantes partituras presentadas ao concurso (dez en total), só a partitura de Pascual Veiga ten algunha presenza, pois existe constancia da súa interpretación en diversas ocasións a través dos coros que o músico mindoniense dirixiu posteriormente até a súa morte en 1906. Con todo, o himno de Pondal e Veiga non deixaba de ser unha máis das varias propostas

existentes na Galiza con vocación de se constituír en Himno nacional.

Foi en Cuba, no seo da activa comunidade galega emigrada, onde o Himno pondaliano foi "oficializado" por primeira vez mercé ao traballo entusiástico e fervorosamente nacionalista de Xosé Fontenla Leal, que, coñecedor da proposta hímica de 1890, solicitou en 1906 unha copia da partitura a Pascual Veiga e conseguiu a súa declaración de oficialidade para todos os actos do Centro Galego, sendo interpretado solemnemente por primeira vez o día 20 de decembro de 1907, no Gran Teatro da Habana, nunha importante velada para honrar a memoria do músico mindoniense. A partir destas datas, o Himno ten presenza en todas as actividades oficiais da comunidade galega en Cuba, que "reenvía" en 1909 o texto e a partitura para Galiza, onde comeza unha rápida expansión, provocando o esquecemento das outras propostas de himno que na Galiza ou nas comunidades emigradas existían.

Aínda que se coñecen algunhas interpretacións en territorio galego antes de 1912, foi neste ano, con ocasión da translación dos restos mortais de Pascual Veiga a Mondoñedo no día 17 de setembro, cando o Himno ten a súa primeira interpretación explícita, pública e solemne no territorio galego, para, decontado, comezar a aparecer en celebracións e solemnidades ligadas a figuras sobranceiras galegas, especialmente Rosalía, ademais de ser incorporado ao repertorio dos numerosísimos coros que comezaban a multiplicarse en Galiza.

Con todo, é a partir dos anos 1915-1916, grazas ao impulso dado polo alcalde Manuel Casás á súa interpretación, que o Himno comeza a ser ouvido publicamente na cidade da Coruña, onde se poden salientar dous actos importantes: a Festa Galega de 1916, coa interpretación do Himno por parte de diversos coros, e mais a homenaxe a Concepción Arenal, con instrucións directas do alcalde coruñés ás escolas para facilitar

O carro triunfal de Maximiliano (ca. 1515)

Pascual Veiga Iglesias (Mondoñedo, 9 de abril de 1842 - Madrid, 12 de xullo de 1906) foi un compositor galego, autor da música do Himno galego e doutras composicións como "Alborada Gallega", coñecida como "Alborada de Veiga". Comezou a compor de neno. Foi profesor do Conservatorio Nacional de Madrid e fundou e dirixiu varios orfeóns, cos que recibiu numerosos premios. Co Orfeón Coruñés obtivo a medalla de ouro e as Palmas Académicas durante a Exposición Universal de París de 1889. Foi organista da Igrexa de San Domingos de Betanzos e da Colexiada da Coruña

que os alumnos ensaien o Himno para a súa interpretación pública:

"Encarezco de los Sres. Profesores y Profesoras de las Escuelas Nacionales que se sirvan dar todo género de facilidades para que los alumnos y alumnas de aquellos centros ensayen, bajo la dirección de los músicos de la banda del regimiento de Isabel la Católica, el himno a Galicia, de Veiga y Pondal, a fin de cantarlo en la fiesta de inauguración del monumento erigido a la ilustre escritora Doña Concepción Arenal.

El acto de referencia se celebrará, probablemente, el día 17 del actual. Espero de los Sres. Profesores y Profesoras que han de cooperar, como siempre, al mayor lucimiento y brillantez de la fiesta citada, prestando su concurso personal y su entusiasmo."

La Coruña, 4 de Septbre. de 1916.
El Alcalde Presidente M. Casás [rubricado]³.

Ao mesmo tempo, a Banda Militar incorpóroa ao seu repertorio nas actuacións semanais nos xardíns de Méndez Núñez, con extraordinaria acollida popular. Porén, a pesar do éxito, constátase que o descoñecemento do Himno é aínda xeral, a teor das informacións xornalísticas que, con relativa frecuencia, editan o texto pondaliano para a súa difusión pública.

Neste mesmo ano de 1916 fúndanse, tamén na Coruña, as Irmandades da Fala, que adoptan o himno pondaliano como Himno nacional galego. O labor cultural, político e propagandístico das Irmandades por todo o país esténdeo a todos os recantos de Galiza: comeza a consolidarse como símbolo nacional, sendo interpretado en todo tipo de celebracións, quer culturais, quer políticas, quer festivas. Ao mesmo tempo, xa desde o comezo de expansión do Himno se consolida o cerimonial ligado á súa interpretación: público de pé, homes coa cabeza descuberta e ambiente solemne, como corresponde a tan alto símbolo da nación. A acción das Irmandades é

rapidamente compensada cunha asunción popular do Himno que é percibida con clareza por observadores diversos e medios xornalísticos diferentes, constatando que, progresivamente, un himno inicialmente descoñecido pola maioría da poboación comeza agora a consolidarse e a converterse nun verdadeiro símbolo nacional: para alén de actos políticos, o Himno está presente en todo tipo de actividades culturais (ciclos de conferencias, representacións teatrais, exposicións...) en convivencia cos festivais musicais a cargo dos coros, que sempre o interpretan como acto final das súas actuacións, o mesmo que comeza tamén a aparecer na clausura das festas populares.

O recoñecemento da 'imposición' e extensión do Himno e do seu cerimonial faise explícito en diversas ocasións n'A *Nosa Terra* xa á altura de 1917:

"Pol-a nosa aituazón, ascóitase tocal-o noso himno, en pé e con relixiosidade, por mais que cando nós comenzamos a impoñel-o, chamóusenos ridículos e pavorosos"⁴.
"Houben en Lugo e no Ferrol festas enxebres. N'elas cantouse o noso hino galego.

Oyéuse pol-as xentes, en pe e descubertos.

¿E quen impuxo isto? ¿Non fono aqueles irmáns na Fala cruñeses que chamaron bárbaros algús cursos?

Eisí é todo na vida"⁵.

En 1923 prodúcese o golpe de Estado e comeza a ditadura de Primo de Rivera, que amortece as expresións públicas do Himno, o mesmo que outras actividades ligadas ás reivindicacións do galeguismo e/ou nacionalismo, que sobrevive traballosamente até 1931, ano en que se produce o final da ditadura e a proclamación da República, que permite a (re)organización das asociacións e agrupacións nacionalistas. Neste sentido, é fundamental a fundación do Partido Galeguista: na Asemblea constitutiva celebrada en Pontevedra durante os días 5 e 6 de decembro de 1931, e nos principios políticos des-

ta organización, o himno pondaliano é declarado "himno nacional":

O noso himno nacional é o himno galego, escrito pol-o gran poeta Eduardo Pondal e con música do compositor Pascual Veiga. Iste himno foi titulado pol-o seu autor OS PINOS, porque n-il os piñeiros representan os nosos antepasados que chaman por nós pra que defendamos a nosa Patria, a Patria galega⁶.

Mais a guerra civil e a posterior ditadura franquista prohibe de facto toda expresión política allea ao réxime e, consecuentemente, calquera aparición pública do Himno, que xa tiña presenza xeral en toda a nación. Deste xeito, o Himno convértese nun símbolo máis da loita antifranquista, antifascista e de reivindicación política democrática na Galiza. Nestas décadas, o Himno sobrevive "exiliado" na conciencia dos cidadáns e nas comunidades galegas en América, que o continúan utilizando nas efemérides e eventos ligados a Galiza ou aos seus representantes, o mesmo que nas celebracións do 25 de xullo.

Coa morte de Franco e a desaparición da ditadura, o Himno é recuperado con normalidade polas organizacións políticas democráticas, para alén da súa renovada presenza en todo tipo de actividades culturais e/ou reivindicativas no período da "Transición". Aprobado o Estatuto de Autonomía en 1981, en que se recoñece que Galiza ten himno "de seu", o Himno Galego é definitivamente institucionalizado na Lei de Símbolos de 1984 aprobada polo Parlamento galego, dando cumprimento á súa existencia "no ánimo e no pensar do pobo", oficializando a letra e música que "Pondal e Veiga puxeron na memoria e na boca dos galegos".

O TEXTO DO HIMNO. Desde o comezo de expansión do Himno, as nove estrofas orixinais do poema *Os Pinos* ficaron na práctica reducidas ás catro primeiras, por obvias razóns de extensión do texto. Todas as publicacións que se poden seguir desde 1916

en diante inclúen estas estrofas canónicas, finalmente consolidadas, desde a década de 20, na práctica social e no recoñecemento institucional, de modo que só os elementos e correntes de pensamento máis ferozmente centralistas defenderon, no seu momento, unha versión, reducida e amputada, do Himno consagrado historicamente.

Eis un confronto entre o texto oficial da *Lei de Símbolos* e o texto real pondaliano⁷:

¿Que din os rumorosos
na costa verdecente,
ao raio transparente
do prácido luar?

¿Que din as altas copas
de escuro arume arpado
co seu ben compasado
monótono fungar?

Do teu verdor cinguido
e de benignos astros,
confin dos verdes castros
e valeroso chan,
non des a esquecemento
da inxuria o rudo encono;
desperta do teu sono,
fogar de Breogán.

Os bos e xenerosos
a nosa voz entenden
e con arroubo atenden
o noso ronco son;
mais sóo os iñorantes
e féridos e duros,
imbéciles e escuros
non os entenden, non.

Os tempos son chegados
dos bardos das edades
que as vosas vaguedades
cumprido fin terán;
pois, donde quer xigante,
a nosa voz pregoa
a redenzón da boa
nazón de Breogán.

Foi no 1912, con ocasión da translación dos restos mortais de Pascual Veiga a Mondoñedo no día 17 de setembro, cando o Himno ten a súa primeira interpretación explícita no territorio galego

Que din os rumorosos,
na costa verdecente,
ó raio transparente
do prácido luar...?
Que din as altas copas
de escuro arume harpado
co seu ben compasado,
monótono fungar...?

«Do teu verdor **cinxido**
e de benignos astros,
confin dos verdes castros
e valeroso **clan**,
non des a esquecemento
da inxuria o rudo encono;
desperta do teu sono,
fogar de Breogán.

Os bos e xenerosos
a nosa voz entenden,
e con arroubo atenden
o noso **rouco** son;
mas sóo os ignorantes
e **féridos** e duros,
imbéciles e escuros,
non os entenden, non.

Os tempos son chegados
dos bardos das edades
que as vosas vaguedades
cumprido fin terán;
pois donde quer, xigante,
a nosa voz pregoa
a redenzón da boa
nazón de Breogán»

Diversos cargos do goberno de Bolivia encabezados polo seu presidente Evo Morales cantando o himno nacional

Como se pode observar, o texto oficial presenta obvias diferenzas co texto escrito por Eduardo Pondal, que era consciente, á altura de 1913, da progresiva e acrítica acumulación de innovacións no texto d'*Os Pinos*, desde a súa publicación inicial no prospecto do Certame de 1890: o texto, tal como foi transmitido historicamente, confirma que as mudanzas non responden á vontade do autor, nin sequeira ao proceso de popularización: son produto quer de mudanzas mecánicas, quer de lapsos, quer de modificacións propositadas –conscientes ou por descoñecemento– dos diversos editores na transmisión do texto, de modo que moitas destas intervencións espurias chegaron a facer parte do texto oficial do Himno. A análise da transmisión encadeada dos erros e mais todas as probas documentais confirman a publicación inicial do poema *Os Pinos* no Prospecto do Certame de 1890 como texto verdadeiro e real do Himno composto por Eduardo Pondal, cunhas características lingüísticas e lexicais que se poden documentar na restante produción pondaliana, así como nas numerosas redaccións manuscritas previas do Himno conservadas na Real Academia Galega.

Deste xeito, a versión oficial dos versos do Himno evidencia algúns problemas referidos á presentación formal do texto, xa que omite os puntos suspensivos nas dúas preguntas iniciais, ao tempo que mostra unha puntuación altamente defectuosa, especialmente nos vv. 7-8 (en que non usa vírgula en-

tre os dous adxectivos) e nos vv. 15-16 (sen vírgula no vocativo). De todos os xeitos, aínda é máis transcendente a eliminación de calquera indicación de que o texto hímico é un diálogo (a través das aspas ou dos trazos de diálogo), isto é, unha pregunta aos “rumorosos” (vv. 1-8) e a correspondente resposta (vv. 9-32), de modo que se condiciona a interpretación semántico-literaria. Por outra parte, o texto oficial reconverte a orixinal forma contracta *ó* (unha sílaba métrica) nunha aglutinación gráfica *ao* (dúas sílabas métricas), ao tempo que moderniza o adxectivo *transparente*. No que se refire a aspectos fono-morfolóxicos, unha versión respectuosa co texto orixinal debería manter *cinxido* (en lugar da variante *cinguido*, allea a Pondal) e a forma *mas* da conxunción adversativa, usada sistematicamente polo poeta a partir de 1886. E no relativo ao léxico, é indubitable a forma *clan* (termo de orixe céltica co significado de ‘descendencia, pobo...’) que Pondal utiliza en diversas ocasións na súa poesía (ás veces coa forma gráfica *clam*), sempre como sinónimo de grupo humano, tanto no poema central de *Queixumes*, como na restante produción lírica. Ademais, o texto oficial reconverte o adxectivo *sós*, que confire un valor intensificador ao texto e impide a sinalefa, nun adverbio baixo a arcaizante forma *soo*. E aínda se detecta no texto unha forma inexistente na lingua pondaliana (e na lingua galega) como *féridos*, corrupción (seguramente por erro de imprenta) da forma correcta *férridos* utilizada por Pondal co valor de ‘duros como o ferro, férreos’. Finalmente, aparece no v. 21 unha forma pseudogalega como *iñorantes*, incorrecta desde o punto de vista lingüístico, que o poeta xamais utiliza en lugar da correcta *ignorantes*, documentado, ademais, en diversas pasaxes da obra pondaliana.

Para a rehabilitación completa dos sinais de identidade do pobo galego cumpriría tamén a restauración da letra certa do Himno, un dos símbolos que nos identifican colectivamente, tal como a Lei proclama. É por isto que

este labor de restauración textual do Himno Galego, para combinar o respecto ás creacións de Eduardo Pondal –texto literario– e Pascual Veiga –partitura– cunha axeitada, e definitiva, actualización para os tempos presentes e futuros⁸ é aínda unha tarefa pendente, que os intentos do Parlamento en 1996 (constitución, por iniciativa do grupo parlamentario do Bloque Nacionalista Galego, dunha ponencia parlamentaria conxunta para estudar e propor as correccións precisas na letra do Himno) e de 2001 (aprobación unánime dunha Proposición non de Lei, en que se instaba a restaurar a letra fidedigna do Himno e a facer cumprir e divulgar a Lei 5/1984) non resolveron.

Transcorreran cen anos desde a primeira interpretación ‘oficial’ do Himno (1907), e case cento vinte anos desde o seu nacemento (1890). Certamente, o Himno é un dos selos que certifican a existencia da nación galega: neste sentido, todos nós podemos –e debemos– estar orgullosos da existencia e da vixencia dun símbolo que naceu e que pervive para mostrar publicamente a pertenza de todos os galegos e galegas a unha mesma Patria, Galiza ■

¹ Para as diferentes propostas hímnicas, así como, en xeral, para a historia do Himno Galego, vid. Manuel Ferreiro / Fernando López Acuña, “O Himno: historia, texto e música”, en Barreiro Fernández, X.R. / Villares, R. (eds.): *Os símbolos de Galicia*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega / Real Academia Galega, 2007, pp. 105-192.

² Unha reprodución facsimilar dos documentos fundamentais (cartas, manuscrito, prospecto do Certame Musical e partitura, todos eles custodiados na Real Academia Galega) do proceso de creación do Himno, coa súa transcripción, pode verse en Manuel Ferreiro, *O Himno Galego. Documentos Históricos (1890-1908)*, A Coruña, Universidade da Coruña / Universidade de Santiago de Compostela / Universidade de Vigo, 1907.

³ Cf. “Paseos. Expediente sobre la creación del monumento a Doña Concepción Arenal y Doña Rosalía Castro. Año de 1914” (Concello da Coruña, Arquivo Municipal).

⁴ “A semente prendeu”, *A Nosa Terra*, A Cruña, 10-9-1917, nº 30.

⁵ “Peneirando...”, *A Nosa Terra*, A Cruña, 20-10-1917, nº 34.

⁶ Risco, Vicente, *Ideas que defende e fins que se propón o Partido Galeguista*, Santiago, Nós. Publicacións Galegas e Imprenta, s.d. [1933], p. 22.

⁷ Un estudo completo da xeración do texto poético e do proceso de alteración na súa transmisión pode verse en Manuel Ferreiro, *De Breogán aos Pinos. O texto do Himno Galego*, Santiago de Compostela, Laiovento, 2007, 4ª ed.

⁸ Do mesmo modo que o texto foi actualizado no referente a cuestións gráfico-formais (uso de trazo e apóstrofo, grafías <b / v>, <h / ø> e <g, j / x> e uso de *bos* –unha sílaba métrica– en lugar do orixinal *boos*), o proceso de actualización do texto do Himno Galego aínda podería ser máis profundo, e podería acomodarse á expresión moderna, non só na grafía, mais tamén a fonética e, mesmo, a morfoloxía, con solucións actuais que non contradirían as prácticas lingüísticas pondalianas.

Busto erguido na Coruña en 1925 a Eduardo Pondal. Pondal, poeta oficial do movemento rexionalista, encamiñará a súa obra á recuperación da lingua e da cultura galegas e á decidida defensa da liberdade do noso pobo. A súa escrita, fundamentalmente épica, irá en procura de mitos autóctonos que chamen á colectividade galega para comprometera co seu futuro